

ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIAL SCIENCES STUDIES
2009, 2(2), p. 207–223

UŽ PROCESINĮ PAŽEIDIMĄ TAIKYTINOS PRIEVARTOS PRIEMONĖS

Rima Ažubalytė, Egidijus Losis

Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamąjį procesą katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 639
Elektroninis paštas bpk@mruni.eu

Pateikta 2009 m. gegužės 19 d., parengta spausdinti 2009 m. birželio 22 d.

Anotacija. Straipsnyje tiriami baudžiamąjį procesą prievartos priemonių tikslai ir atliekama funkcija. Nustatoma, kad daliai prievartos priemonių būdinga sankcijos funkcija. Siekiant išryškinti prievartos priemonių taikymo mechanizmą nagrinėjami jo elementai (hipotezė, dispozicija, sankcija), jų turinys, pagrindai procesinei prievartai taikyti. Sisteminės analizės būdu tiriant prievartos priemones nustatoma, kad pagrindas prievartos priemonėms, atliekančioms sankcijos funkciją, taikyti yra procesinis pažeidimas, atskleidžiama procesinio pažeidimo samprata ir turinys. Nagrinėjamos šios už procesinį pažeidimą taikytinų prievartos priemonių grupės: 1) baudžiančiosios prievartos priemonės; 2) prevencinės prievartos priemonės; 3) baudžiamąjį procesą nustatytą tvarką apsaugančiosios (atkuriančiosios) prievartos priemonės.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamasis procesas, baudžiamąjį procesą prievartos priemonės, žmogaus teisių ir laisvių varžymas, baudžiamąjį procesą pažeidimas.

Įvadas

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – Baudžiamojo proceso kodeksas arba BPK)¹ įtvirtintas prievartos priemonių (toliau – prievartos priemonės)² taikymo mechanizmas grindžiamas subjektyviu jas taikančio asmens vertinimu, nurodant, kuo remiantis prievartos priemonės taikomos, tačiau šio vertinimo nepagrindžiant konkrečiais duomenimis, rodančiais būtinybę taikyti prievartos priemonę. Neteisingas prievartos priemonių funkcijos, tikslų suvokimas, taikymo sistemos nebuvimas gali sudaryti sąlygas jas taikyti nepagrįstai ar neproporcingai pažeidžiant konstitucines asmens teises ir laisves. Tai savo ruožtu gali lemti chaotišką prievartos priemonių taikymą, kadangi doktrinoje ir teismų praktikoje nėra suformuotos aiškios prievartos priemonių taikymo sistemos (mechanizmo). Todėl būtina nustatyti prievartos priemonių atliekamą funkciją, sukurti vienodą jų taikymo mechanizmą, pagrįstą prievartos priemonių tikslais ir atliekama funkcija baudžiamajame procese.

Bendras prievartos priemonių tikslas – suvaržant žmogaus teises ir laisves sudaryti prielaidas normaliai, netrukdomai proceso eigai, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus: „Procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų“ (BPK 11 str. 1 d.). Tačiau tiek baudžiamojo proceso doktrinoje, tiek įvairių valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose yra numatyta nemažai skirtingų procesinės prievartos priemonių, kurių tiesioginiai taikymo tikslai bei pagrindai skiriasi.

Prievartos priemonių analizė rodo, kad Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos prievartos priemonės atlieka skirtingas funkcijas (nagrinėjamos tik dominuojančios funkcijos): 1) prievartos priemonės, atliekančios sankcijos funkciją, užtikrinant netrukdomą baudžiamąjį procesą; 2) prievartos priemonės, atliekančios funkciją, susijusią su įrodymų (duomenų) surinkimu (patikrinimu); 3) prievartos priemonės, atliekančios prevencijos funkciją, susijusią su nusikalstamų veikų užkardymu. Prievartos priemonės sankcijos dėl skirtingų tikslų bei funkcijų baudžiamajame procese atribojamos nuo pažintinę funkciją atliekančių prievartos priemonių – tyrimo veiksmų.

Prievartos priemonių tikslai Lietuvos baudžiamojo proceso moksle įvairiais aspektais nagrinėti G. Godos daktaro disertacijoje bei moksliniuose straipsniuose³, procesinės prievartos baudžiamajame procese teoriniai pagrindai daugiausia nagrinėti Rusijos autorių I. L. Petrūchino, N. A. Gromovo, V. A. Michailovo, V. M. Korunkovo, G. N. Vetrovos moksliniuose darbuose.

1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37.

2 Straipsnyje vadovaujamas E. Losio straipsnyje „Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata“ (*Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 76–81) pateikta prievartos priemonių samprata.

3 Goda, G. Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga. *Teisė*. 1992, 26; Goda, G. Baudžiamasis procesas teisinėje valstybėje. *Teisės problemos*. 1994, 3; Goda, G. Kardomojo kalinimo trukmė. *Teisė*. 1996, 30; Goda, G. Procesinės prievartos baudžiamajame procese ribos. *Teisė*. 1997, 37; Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, 32; Goda, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*. 2000, 35.

Tačiau prievartos priemonių funkcija baudžiamajame procese, procesinis pažeidimas kaip pagrindas taikyti prievartos priemones bei padarius procesinį pažeidimą taikytinos prievartos priemonės Lietuvos baudžiamojo proceso moksle nenagrinėtos. Prievartos priemonių kaip sankcijų idėja Lietuvos baudžiamojo proceso moksle yra nauja.

Šio straipsnio tyrimo tikslas – išanalizuoti prievartos priemonių sankcijos funkciją baudžiamajame procese, šią funkciją atliekančių prievartos priemonių taikymo mechanizmo elementus, jų turinį, prievartos priemonių taikymo pagrindus ir tikslus.

Straipsnio tyrimo objektas – baudžiamojo proceso prievartos priemonės, atliekančios sankcijos funkciją, užtikrinant netrukdomą baudžiamąjį procesą.

Taikant loginį, sisteminę analizę, teleloginį, gramatinį, dokumentų analizės metodus straipsnyje siekiama: nustatyti prievartos priemones, užtikrinančias baudžiamojo proceso dalyvių pareigų vykdymą, išanalizuoti jų taikymo pagrindus bei tikslus; nustatyti šių prievartos priemonių atliekamas funkcijas baudžiamajame procese; pateikti prievartos priemonių klasifikaciją atsižvelgiant į taikymo tikslus.

Straipsnyje bandoma išsiaiškinti, ar prievartos priemonės, taikytinos proceso dalyviui padarius procesinį pažeidimą, t. y. nevykdant ar netinkamai vykdant procesines pareigas, atlieka sankcijos funkciją baudžiamajame procese.

1. Prievartos priemonių tikslai

Prievartos priemonių sistema baudžiamajame procese įtvirtinta siekiant sudaryti tinkamas sąlygas baudžiamojo proceso eigai ir pašalinti kliūtis jo tikslams pasiekti, susijusias su neteisėtu atskirų asmenų elgesiu ir jų siekiu išvengti baudžiamosios atsakomybės, pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo arba teismo, arba vengti atskirų procesinių veiksmų⁴. Prievartos priemonių taikymas padeda pasiekti baudžiamojo proceso tikslus ir uždavinius bei užtikrinti kitų asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą⁵.

Lietuvos baudžiamojo proceso prievartos priemonių sistema, įtvirtintą BPK, sudaro kardomosios prievartos priemonės (BPK XI skyrius), „kitos“ prievartos priemonės (BPK XII skyrius) bei XXVIII skyriuje nurodytos laikinos procesinės prievartos priemonės, taikomos juridiniam asmeniui (BPK 389 str.). Prievartos priemonių sistemoje kiekvienai prievartos priemonei turi būti (yra) keliamas konkretus taikymo tikslas ir draudimas ją taikyti kitu tikslu. Tai svarbu ne tik siekiant aiškios ir nuoseklios BPK įtvirtintos prievartos priemonių sistemos, bet ir taikant konkrečią prievartos priemonę. Tik aiškiai deklaravus ir suvokus prievartos priemonės tikslą, ji gali būti teisėtai ir pagrįstai taikoma ir pasiektas būtent tas rezultatas, kuriam pasiekti prievartos priemonė sukurta.

Kardomųjų prievartos priemonių bendrieji taikymo tikslai apibrėžti BPK 119 straipsnyje: 1) užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese sulai-

4 Tokareva, M.E.; Буланова, Н.В.; Букова Е.В. *Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам*. [Tokareva, M.E.; Bulanova, N.V.; Bukova, E.V. Measures of procedural coercion in the pre-trial proceedings in criminal cases]. Москва: Юрлитинформ, 2005, p. 183.

5 Михайлов, В.А. *Меры пресечения в российском уголовном процессе*. [Mikhailov, V.A. Restraining measures in Russian Criminal Procedure]. Москва: Право и Закон, 1996, p. 9.

kant asmenis nuo pabėgimo ar pasislėpimo; 2) užtikrinti netrukdomą ikiteisminį tyrimą ir bylos nagrinėjimą teisme bei nuosprendžio vykdymą atimant galimybę sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus arba dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti teisme, atimant galimybę paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius; 3) užkirsti kelią padaryti naujas nusikalstamas veikas. „Kitų“ procesinių prievartos priemonių tikslai BPK nesusisteminti. Jų nustatymas grindžiamas BPK 11 straipsnio ir konkrečią prievartos priemonę nustatančios normos analize. Analizuojant „kitas procesinės prievartos priemonės“ nustatoma, kad BPK 141, 143-148, 150, 154-156, 158-160 straipsniuose įtvirtintoms prievartos priemonėms būdingas dominuojantis tikslas gauti (patikrinti) reikšmingus baudžiamajam procesui duomenis.

Atlikus sisteminę „kardomųjų“ ir „kitų“ prievartos priemonių analizę galima skirti tris prievartos priemonių instituto tikslus: 1) suvaržant žmogaus teises ir laisves užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, proceso dalyviams padarius ar ketinant padaryti procesinį pažeidimą (BPK XI skyrius, 140, 142, 151, 157, 389 str.); 2) gauti bylai reikšmingus duomenis, esant būtinybei suvaržant žmogaus teises ir laisves (BPK 141, 143-148, 150, 154-156, 158-160 str.); 3) užkardyti naujų nusikalstamų veikų padarymą (BPK XI skyrius, 140, 157 str.). Prevencinis tikslas rodo, kad BPK įtvirtintoms procesinėms prievartos priemonėms būdingi su baudžiamuoju procesu nesusiję tikslai. Nusikalstamų veikų bendroji prevencija yra vienas iš esminių baudžiamosios teisės uždavinių⁶. Prevencinio tikslo priskyrimas baudžiamąjo proceso „kompetencijai“ šiuo atveju yra pateisinamas dėl visuomeninio intereso – siekio užtikrinti visuomenės saugumą⁷.

Toliau panagrinėsime už procesinį pažeidimą taikytinas prievartos priemonės. Baudžiamąjo proceso prievartos priemonės (tyrimo veiksmai), atliekančios pažintinę funkciją, susijusios su bylai reikšmingų duomenų (įrodymų) gavimu (patikrinimu), – nenagrinėjamos, kadangi jų tikslas nėra užtikrinti proceso dalyvių pareigų vykdymą.

2. Už procesinį pažeidimą taikytinų prievartos priemonių funkcija baudžiamajame procese

Baudžiamąjo proceso kodekso ir jo reguliacinio pobūdžio ir sankcijas nustatančių normų analizė vadovaujantis teisės normos logine struktūra⁸, remiantis ne atskirų Baudžiamąjo proceso kodekso straipsnių tekstu, bet Baudžiamąjo proceso kodekso kaip vientiso akto logika, išryškina jo trinarę struktūrą, iš kurios matyti, kad visos kardomosios ir BPK 140, 142, 151, 157 straipsniuose nurodytos „kitos“ prievartos priemonės atlieka sankcijos funkciją užtikrinant baudžiamąjo proceso dalyvių pareigų vykdymo privalomumą.

6 Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 25–26.

7 Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, 32: 61.

8 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 282.

BPK normų sisteminė analizė rodo, kad hipotezė šiame kodekse procesinėms dalyvių pareigoms atsirasti yra asmens baudžiamojo proceso dalyvio statuso igijimas. Kiekvienas asmuo proceso dalyvio procesines teises įgyja Baudžiamojo proceso kodekse nustatytomis aplinkybėmis ir pagrindais. Pavyzdžiui, įtariamojo teisinį statusą asmuo įgyja ir pareigos jam atsiranda BPK 21 straipsnyje numatytais atvejais: „sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas šio Kodekso 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą“. Kitas hipotezes nustato atitinkami BPK straipsniai apibrėždami konkretaus baudžiamojo proceso dalyvio sąvoką: kaltinamojo sąvoką apibrėžia BPK 22 straipsnis, nukentėjusiojo – BPK 28 straipsnis, liudytojo – BPK 78 straipsnis, vertėjo – 43 straipsnis, gynėjo – BPK 47 straipsnis, atstovo pagal įstatymą – BPK 53 straipsnis, įgaliotojo atstovo – BPK 55 straipsnis, eksperto – BPK 84 straipsnis, specialisto – BPK 89 straipsnis, civilinio ieškovo – BPK 110 straipsnis, civilinio atsakovo – BPK 111 straipsnis. BPK 163 straipsnis numato, kad prievartos priemonė – bauda gali būti taikoma ir baudžiamojo proceso dalyvio statuso neturinčiam asmeniui. BPK 140 straipsnis numato išimti iš bendrosios prievartos priemonių taikymo taisyklės, kad prievartos priemonės taikomos tik baudžiamojo proceso dalyviams. BPK 140 straipsnis numato galimybę taikyti prievartos priemonę – laikiną suėmimą – asmeniui, kuris dar neturi procesinio statuso: „Prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiekvienas asmuo gali sulaikyti asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo.“ Tik pritaikius laikiną sulaikymą asmuo tampa baudžiamojo proceso dalyviu – įtariamuoju (BPK 21 str.).

Asmeniui tapus baudžiamojo proceso dalyviu (įtariamuoju, kaltinamuoju, liudytoju, ekspertu ar kitu), jis įgyja atitinkamas teises ir pareigas. Teisės teorijoje apibrėžiant dispozicijos kaip teisės normos struktūros elementą nurodoma, kad dispozicijoje aprašomas teisės subjektų leidžiamo ir privalomo elgesio (teisių ir pareigų) mastas (apimtis) atsiradus hipotezėje aprašytoms aplinkybėms⁹. Tai reiškia, kad baudžiamojo proceso dalyviui nustatytų pareigų pažeidimas laikytinas baudžiamojo proceso prievartos priemonių taikymo mechanizmo dispozicija. Tinkamą baudžiamąjį procesą turi užtikrinti reguliacinės teisės normos, nustatančios atitinkamas pareigas proceso dalyviams. Tik šių pareigų nevykdant gali būti taikomos prievartos priemonės.

Daugiausia prievartos priemonių Baudžiamojo proceso kodeksas numato įtariamajam ir kaltinamajam, todėl paminėsime šių proceso dalyvių pareigas, kurių nevykdant kyla neigiama valstybės reakcija, t. y. trečiojo Baudžiamojo proceso kodekso struktūros elemento – sankcijos pritaikymą.

BPK sisteminė ir konkrečiai BPK 133 straipsnio 4 dalies ir 44 straipsnio 10 dalies analizės rodo, kad įtariamojo, kaltinamojo pareigos yra: 1) laiku šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, į teismą; 2) laikytis posėdžio tvarkos; 3) netrukdyti atlikti proceso veiksmus; 4) vykdyti teismo nuosprendį; 5) atlyginti padarytą žalą. Pažymėtina, kad BPK detalčiai nereglamentuoja baudžiamojo proceso dalyvių pareigų, kurias pažeidus būtų taikomos prievartos priemonės. Baudžiamojo proceso

9 Vaišvila, A., p. 268.

prievartos priemonių analizė rodo, kad proceso dalyvio BPK 122 straipsnio 3 dalyje nurodyti veiksmai, naikinant, paslepiant ar suklastojant daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti teisme, darant poveikį liudytojams, ekspertams, kitiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems ar nuteistiesiems, vertinami kaip procesinis pažeidimas, už kurį kaip sankcija gali būti taikomos prievartos priemonės, varžančios asmens teises ir laisves. Tačiau baudžiamasis procesas nenumato proceso dalyviui pareigos susilaikyti nuo šių nepageidaujamų veiksmų, dėl kurių gali būti taikomos prievartos priemonės.

Europos Žmogaus Teisių Teismo nustatytas teisės aiškumo principas reikalauja, jog asmens teisių ir laisvių suvaržymo sąlygos pagal nacionalinę teisę turi būti tiksliai ir aiškiai apibrėžtos, kad asmuo galėtų atitinkamai numatyti su kokiais padariniais gali būti susiję jo veiksmai¹⁰. Todėl tikslinga būtų baudžiamajame procese įtvirtinti asmens pareigą susilaikyti nuo veiksmų, trukdančių procesui, t. y. naikinant, paslepiant ar suklastojant daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti bei nagrinėti teisme, darant poveikį liudytojams, ekspertams, kitiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems ar nuteistiesiems, arba kitaip nurodant, kad dėl to gali būti taikomos prievartos priemonės. Ši pareiga netrukdyti procesui asmeniui, suteikiant procesinį statusą, turi būti išaiškinta pasirašytinai.

Baudžiamojo proceso subjektų (teismo, ikiteisminio tyrimo teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno) procesinių pareigų vykdymas prievartos priemonėmis neužtikrinamas, todėl jų procesinės pareigos ir jų procesiniai pažeidimai nenagrinėjami, nepaisant to, kad kai kurie mokslininkai¹¹ tokius procesinius veiksmus kaip neteisėtų ir nepagrįstų procesinių veiksmų panaikinimą (BPK 63-65 str.) priskiria prie prievartos priemonių.

Prof. A. Vaišvilos nuomone, sankcija yra būtinas kiekvienos normos loginės struktūros elementas, nes sankcija yra garantas, kad teisių ir pareigų santykis būtų visiems vienodai privalomas. Sankcija tiek būtina, kiek teisės normos yra privalomos ir kiek jų privalomumas garantuojamas valstybės prievartos priemonėmis¹². Baudžiamojo proceso dalyvių pareigų privalomumas užtikrinamas prievarta, kuri teisės normos loginėje struktūroje atlieka sankcijos funkciją. Sankcija skirta apsaugoti baudžiamojo proceso teisinių santykių subjektą nuo dispozicijoje nustatomų teisinių pareigų pažeidimo ir taip pat neutralizuoti neigiamas pasekmes, atkurti pažeistas subjekto teises bei nubausti kaltus asmenis tuo atveju, jei padarytas teisės pažeidimas¹³.

10 *Sunday times v. United Kingdom*, no. 6538/74, § 49 (EŽTT); *Baranowski v. Poland*, no. 28358/95, § 52, (EŽTT); *Kawka v. Poland*, no. 25874/94, § 49 (EŽTT); *Steel and others v. United Kingdom*, no. 67/1997/851/1058, § 54 (EŽTT); *Laumont v. France*, § 45, no. 43626/98 (EŽTT). European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.

11 Петрухин, И. Л. *Свобода личности и уголовно процессуальное принуждение*. [Petruhin, I. L. *Personal Liberty and Criminal Procedural Coercion*]. Москва: Наука, 1985, p. 59, Panomariovas A. Ikitiesminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 26–38.

12 Vaišvila, A., p. 270.

13 Громов, Н. А.; Полунин, С. А. *Санкции в уголовно-процессуальном праве России*. [Gromov, N. A.; Polunin, S. A. *Sanctions in Russian Law of Criminal Procedure*]. Москва: Городец, 1998, p. 140.

Sankcija, kaip būtinas struktūrinis teisės normos elementas, numatantis valstybės poveikio formas ir ribas už atsisakymą savarankiškai vykdyti baudžiamojo proceso reikalavimus, yra būtina baudžiamojo proceso prievartos sąlyga¹⁴.

Baudžiamojo proceso prievartos priemonių taikymo mechanizmą galima išreikšti taip: jeigu asmuo yra baudžiamojo proceso dalyvis, jis privalo vykdyti baudžiamojo proceso teisės normų nustatytas pareigas, priešingu atveju jo atžvilgiu atitinkamos institucijos ar pareigūnai taikys teises ir laisves varžančias prievartos priemones. Baudžiamojo proceso prievartos priemonės pagal tikslų pobūdį yra negatyviosios sankcijos, kadangi pasireiškia kaip neigiama valstybės reakcija į asmens siekį naudotis subjektinėmis teisėmis nevykdant baudžiamojo proceso nustatytų pareigų. Prievartos priemonėmis valstybė vykdo plačiai suprantamą teisingumą siaurindama arba likviduodama atitinkamų pareigų nevykdžiusio asmens subjektines teises, todėl prievartos priemonės vertintinos kaip negatyvios sankcijos. Jų tikslas yra garantuoti būtiną asmens naudojimosi jau turimomis subjektinėmis teisėmis ir atitinkamų pareigų vykdymo priklausomybę¹⁵.

Prievartos priemonės priskiriamos prie aktyviai negatyvių sankcijų, t. y. baudžiamojo proceso dalyviui nevykdant procesinių pareigų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas yra įpareigoti taikyti jam procesinę prievartą, apribojančią jo teises ir laisves. Prievartos priemonėms kaip sankcijoms būdinga tai, kad pareiga įgyvendinti prievartą esant procesiniam pažeidimui arba kėsiniuisi padaryti procesinį pažeidimą kyla baudžiamojo proceso subjektams, kadangi sankcijas nustatančios teisės normos yra tiesiogiai skiriamos ne piliečiams, o institucijoms ir pareigūnams, kuriems yra nustatoma pareiga taikyti tas sankcijas¹⁶.

Baudžiamojo proceso teisės normų veiksmingumas, susijęs su proceso dalyvių pareigų vykdymu, yra užtikrinamas valstybės prievartos priemonėmis, kurios taikomos kaip sankcijos baudžiamojo proceso pareigų nevykdantiems ar netinkamai vykdantiems asmenims ar esant pagrįstai tokios grėsmės tikimybei. Tokiu atveju procesinis pažeidimas ar kėsinimasis padaryti procesinį pažeidimą yra hipotezė atsirasti pareigūnų ir institucijų pareigai taikyti prievartos priemones.

Visą tai rodo, kad pažeidus baudžiamąjį procesą taikytinos prievartos priemonės baudžiamajame procese atlieka sankcijos funkciją. Jos gali būti taikomos tik esant procesiniam pažeidimui, kuris turi pasireikšti konkrečiais asmens veiksmais, nukreiptais į procesinių pareigų nevykdymą ar ketinimą jų nevykdyti.

3. Už procesinį pažeidimą taikytinų prievartos priemonių rūšys

Teisinė atsakomybė – teisės subjektų išipareigojimas ir teisinis jų įpareigojimas naudotis leidimais (teisėmis) vykdant atitinkamas pareigas, taip pat nurodymas, kad nevykdant tokių pareigų bus prarastos atitinkamos teisės¹⁷. Į tam tikrus visuomenei žalin-

14 Громов, Н. А.; Полунин, С. А., p. 9.

15 Vaišvila, A., p. 274.

16 *Ibid.*, p. 284.

17 Vaišvila, A., p. 441.

gus ir dėl to nepageidaujamais laikomus įvykius, ypač į žmonių tokio pobūdžio elgesį, reaguojama prievartos aktais¹⁸.

Baudžiamojo proceso subjektų ir dalyvių baudžiamojo proceso teisės normų nustatytų reikalavimų nevykdymas ar netinkamas vykdymas laikytinas baudžiamojo proceso teisės pažeidimu.

Baudžiamojo proceso pažeidimas užtraukia procesinę atsakomybę. Vieni baudžiamojo proceso mokslininkai baudžiamojo proceso atsakomybę tapatina su baudomis, taikomomis šio proceso dalyviams, taip pat pašalinimu iš teismo posėdžių salės bei užstato perėjimu valstybei¹⁹, kiti gi ją išplečia, priskirdami prievartą, taikomą įrodymų ieškojimo sferoje²⁰, prievartą, susijusią su neteisėtų procesinių aktų panaikinimu²¹ bei kardomųjų prievartos priemonių taikymu²². Taip pat yra manančiųjų, kad procesinė atsakomybė apskritai neegzistuoja²³. Kai kurie autoriai, vardydami teisinės atsakomybės rūšis, procesinės atsakomybės neįtraukia²⁴.

Straipsnio autoriai pritaria baudžiamojo proceso doktrinoje reiškiamai nuomonei, kad procesine atsakomybe laikytina atsakomoji valstybės reakcija į asmens elgesį, kuris visuomenei yra kenksmingas. Atsakomybė už baudžiamojo proceso pažeidimą – tai oficialus valstybės įgaliotų institucijų neigiamas asmens elgesio įvertinimas taikant jam neigiamas pasekmes. Atsakomybė už procesinį teisės pažeidimą visuomet pasireiškia baudminio pobūdžio sankcijos realizacija²⁵. Atsakomybės pagrindas – visuomenei pavojinga ir todėl uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), vadinama procesiniu pažeidimu.

Baudžiamojo proceso moksle baudžiamojo proceso pažeidimas apibrėžiamas kaip kaltas, socialiai kenksmingas, priešingas teisei veikimas, padarytas pakaltinamo baudžiamojo proceso teisės subjekto ar dalyvio, susidedantis iš tyčinio baudžiamojo proceso teisės normos reikalavimų pažeidimo, už kurį numatyta teisinė atsakomybė ir sankcijos taikymas. Būtinis kiekvieno teisės pažeidimo subjektyviosios pusės elementas yra kaltė. Procesinio teisės pažeidimo specifika yra ta, kad jis turi būti padarytas tiesiogine

18 Kelzenas, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 64.

19 Корнуков, В. М. *Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве*. [Kornukov, V. M. *Measures of Procedural Coercion in Criminal Procedure*]. Саратов: Саратовский институт, 1978, p. 10.

20 Жогин, Н. В. *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. [Zhogin, N. *Theory of Proof in Soviet Criminal Procedure*]. Изд. 2-е исправленное и дополненное, Москва: Юрид. лит., 1973, p. 81.

21 Ветрова, Г. Н. *Уголовно процессуальная ответственность: автореф. дис. канд. юрид. наук*. [Vetrova, G. N. *Criminal Procedural Liability*]. Москва, 1981, p. 7, Коврига, З. Ф. *Уголовно процессуальное принуждение*. [Kovriga, Z. F. *Criminal procedural coercion*]. Воронеж: Воронеж. ун-т, 1975, p. 32.

22 Коврига, З. Ф., *ibid*, p. 31, 58–59.

23 Самощенко, И. С.; Фарукшин, М. Х. *Ответственность по советскому законодательству*. [Samoshenko, I. S.; Farukshin, M. H. *Liability under Soviet Law*]. Москва: Юрид. лит., 1971 p. 187; Иваненко, О. Ф. *Некоторые проблемы теории юридической ответственности*. [Ivanenko, O. F. *Certain Problems of Theory of Legal Responsibility*]. Вып. 9. Волгоград: Труды Высшей следственной школы МВД СССР, 1974, p. 8; Лейст, О. Э. *Санкции и ответственность по советскому праву*. [Leist, O. E. *Sanctions and Responsibility under Soviet Law*]. Москва: Моск. ун-т, 1981, p. 136-140.

24 Матузов, Н. И. *Личность. Право. Демократия*. [Matuzov, N. I. *Person. Law. Democracy*]. Саратов: Саратовский институт, 1972, p. 275.

25 Петрухин, И. Л., p. 61.

ar netiesiogine tyčia, kadangi visų baudžiamojo proceso teisinių santykių subjektų veiklos reglamentacija griežta, todėl neatsargumo negali būti²⁶. Tais atvejais, kai asmens veikoje nėra procesiniam pažeidimui būdingo elemento – tyčios, veika vertintina kaip procesinė klaida²⁷.

Plačiau procesinio pažeidimo samprata ir jo elementai analizuoti E. Rimšelio daktaro disertacijoje²⁸, todėl čia jie nebus aptariami.

Prievartos priemonių sankcijų sisteminė analizė rodo, kad procesinis pažeidimas apima ne tik padarytą baudžiamojo proceso teisės normų retrospektyvinį pažeidimą, bet ir trunkamą baudžiamojo proceso teisės pažeidimą bei kėsinimąsi pažeisti baudžiamojo proceso teisės normas. Apibrėžiant kėsinimosi padaryti procesinį teisės pažeidimą sąvoką *mutatis mutandis* vartotina baudžiamojoje teisėje vartojama kėsinimosi sąvoka (BK 22 str.), t. y. kėsinimosi padaryti baudžiamojo proceso teisės normos pažeidimą galima būtų laikyti tyčinį veikimą ar neveikimą, jeigu veika nebuvo baigta dėl nuo kaltininko valios nepriklausančių aplinkybių.

Visa tai rodo, kad proceso dalyviai, esant įstatymo nustatytoms aplinkybėms, privalo įvykdyti jų teises legalizuojančias pareigas, t. y. vykdyti baudžiamojo proceso įstatyme nustatytus reikalavimus, priešingu atveju valstybė suteikia įgaliojimus baudžiamojo proceso subjektams taikyti baudžiančiąsias prievartos priemones šias pareigas pažeidusiems asmenims, suvaržant šių asmenų atitinkamas teises. Baudžiamasis poveikis baudžiamojo proceso dalyviams daromas prievartos priemonių forma.

Valstybė, reaguodama į procesinį pažeidimą, taiko prievartos priemones. Gali būti siekiama: 1) nubausti asmenį už įvykdytą procesinį pažeidimą; 2) vykdyti procesinio pažeidimo prevenciją; 3) apsaugoti ar atkurti baudžiamojo proceso nustatytą tvarką. Atsižvelgiant į skirtingus taikymo tikslus, procesinės prievartos priemones, taikomas už procesinį pažeidimą (pasikėsinimą padaryti procesinį pažeidimą), santykinai galima suskirstyti į baudžiančiąsias prievartos priemones, prevencines prievartos priemones bei prievartos priemones, skirtas baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti ar apsaugoti.

3.1. Baudžiančiosios prievartos priemonės

Pagrindinis baudžiančiųjų prievartos priemonių tikslas yra nubausti procesinį pažeidimą padariusį asmenį. Baudžiančiosios prievartos priemonės pasireiškia tuo, kad asmeniui numatoma nauja papildoma (be pagrindinės) baudžiančio pobūdžio pareiga, kuriai būdinga suvaržyti žmogaus teises ir laisves. Baudžiamojo pobūdžio procesinėms prievartos priemonėms priskirtinos teisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo arba teismo nurodymų nevykdantiems ar procesinius veiksmus atlikti trukdantiems asmenims taikomos prievartos priemonės (BPK 163 str.), gynėjui

26 Громов, Н. А.; Полуни, С. А., p. 141.

27 Паномарюнас, А., p. 26–38.

28 Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 17–34.

taikoma bauda už neatvykimą be svarbios priežasties pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisimą (BPK 48 str. 2 d. 2 p.), ekspertui, specialistui, vertėjui taikoma bauda už atsisakymą atlikti savo pareigas (BPK 87, 89, 263, 269 str.) teismojo posėdžio tvarką pažeidusiems asmenims taikytinos prievartos priemonės (BPK 259 str.). Sistemine tarpšakinė Baudžiamojo proceso kodekso, Baudžiamojo kodekso ir Administracinių teisės pažeidimų kodekso normų analizė rodo, kad kaip baudžiamojo proceso prievartos priemonės (sankcijos), kurių tikslas nubausti asmenį už baudžiamojo proceso teisės normų pažeidimą plačiaja prasme, gali apimti ir Baudžiamajame kodekse²⁹ (BK 235 str. 1, 3, 4 d., 133 str., 247 str.) bei administracinių teisės pažeidimų kodekse³⁰ numatytus teisės pažeidimus (ATPK 186⁴, 187, 187¹ str.). Ši išvada darytina išanalizavus nurodytų BK ir ATPK normų taikymo pagrindus. Tačiau šiame straipsnyje apsiribojama Baudžiamojo proceso kodekse nustatytų prievartos priemonių analize.

3.2. Prevencinės prievartos priemonės

Prevencija teisėje apibrėžiama kaip fizinių ir juridinių asmenų nukrypimų nuo teisės normų užkardymas, siekiant išvengti iš anksto numatomų žalingų pasekmių atsiradimo³¹. Prevencinę funkciją atliekančių prievartos priemonių bendrasis tikslas – užkirsti kelią neteisėtiems ir kitiems valstybės nepageidaujamiems baudžiamojo proceso dalyvių veiksams, trukdantiems pasiekti baudžiamojo proceso tikslus³².

Lingvistinė BPK normų, įtvirtinančių procesinės prievartos priemones, analizė rodo, kad atsižvelgiant į esmę prevencinėms prievartos priemonėms priskirtinos: kardomosios priemonės (BPK XI skyrius) bei išvardytos kitos prievartos priemonės: laikinas sulaikymas (BPK 140 str.), laikinas nuosavybės teisės apribojimas (BPK 151 str.), laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas (BPK 157 str.), laikinosios procesinės prievartos priemonės, taikomos juridiniam asmeniui (BPK 389 str.).

Be prevencinių priemonių teisės doktrinoje skiriami prievartiniai procesiniai veiksmai, atliekami iš dalies prevenciniais tikslais³³. Tačiau nei krata, nei poėmis, nei pašto siuntų poėmis ir kt. nėra išimtinai prevencinės priemonės, kadangi jų pagrindinis tikslas – gauti (patikrinti) bylai reikšmingus duomenis, o ne procesinio pažeidimo prevencija. Baudžiamojo proceso moksle yra manančių, kad tik dėl neteisėtų įtariamojo veiksmų, trukdančių nustatyti tiesą, gali būti pritaikomos kardomosios priemonės³⁴. Kiti laikosi nuomonės, kad prevencinės priemonės taikomos asmenims, neįvykdžiusiems jokio procesinės teisės pažeidimo. Jų tikslas – užkirsti kelią atsirasti tokiems pažeidimams ir apskritai nepageidaujama elgesiui ateityje. Abi šios nuomonės iš dalies teisingos, kadangi

29 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

30 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

31 Петрухин, И. Л., p. 80.

32 *Ibid.*, p. 60.

33 Витрук, Н. В. *Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе*. [Vitruk, N. V. *The Basis of the Theory of Legal Status of Person in Socialist Society*]. Москва: Наука, 1979, p. 217.

34 Давыдов, В. А. *Заключение под стражу как мера пресечения*: Автореф. дис. канд. юрид. наук. [Davydov, V. A. *Imprisonment as a Restraint Measure*]. Москва, 1978, с. 9.

prevencinė priemonė gali būti taikoma tiek pažeidus teisę, tiek ir ne. Prevencinėmis priemonėmis siekiama užkirsti kelią procesiniam teisės pažeidimui, tačiau jei jis įvyko, užkertamas kelias jam tęstis arba pasikartoti³⁵. Autoriai daro išvadą, kad prievartos priemonės taikymas turi būtinai būti siejamas su procesiniu pažeidimu arba kėsanimusi jį padaryti.

Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nurodęs, kad *pro detentione* prezumpcija gali būti paneigta tik išimtiniais atvejais. Prevencinės prievartos priemonės gali būti taikomos tik įrodžius, kad yra grėsmė, jog baudžiamojo proceso dalyvis pasislėps, trukdys teisingumui ar darys naujus nusikaltimus³⁶. Nepakanka *bona fide* įtarimo, kad egzistuoja prevencinių prievartos priemonių taikymo pagrindai. Prevencinių prievartos priemonių taikymo pagrindas yra „pakankamas pagrindas manyti“, kad baudžiamojo proceso dalyvis padarys procesinį pažeidimą – tai faktiniai duomenys (įrodymai), nurodantys į tai, kad įtariamasis galbūt padarys procesinės teisės pažeidimą, nurodytą BPK. Turi būti labai didelė tikimybė, kad šie veiksmai bus padaryti, pagrįsta asmens, kuriam taikytinos prievartos priemonės, veiksmų analize. Todėl taikant prevencines prievartos priemones tikslinga būtų pasitelkti teisės pažeidimo sudėties modelį, kuriuo remiantis taikyti prevencines prievartos priemones gali būti tiek procesinis pažeidimas, tiek kėsinimasis padaryti procesinį pažeidimą. Objektiviai vertinant procesinį pažeidimą šiuo atveju sudarytų konkretūs baudžiamojo proceso dalyvio veiksmai, kuriais būtų siekiama padaryti procesinį pažeidimą. Subjektyviają pusę sudarytų asmens tyčia padaryti procesinį pažeidimą. Objektas – baudžiamojo proceso nustatyta tvarka, procesinių pareigų vykdymas, netrukdomas baudžiamasis procesas. Subjektas – baudžiamojo proceso dalyvio statusą įgijęs asmuo.

Tačiau gali kilti klausimas, ar prievartos priemonių taikymas prevenciniais tikslais nepažeidžia nekaltumo prezumpcijos. Nekaltumo prezumpcija įpareigoja ypač pamatuotai taikyti prievartos priemones³⁷. Jokia prievartos priemonė, skiriama iki nuosprendžio įsiteisėjimo, negali būti traktuojama kaip bausmė ir turėti bausmės elementų³⁸. Autorių nuomone, nekaltumo prezumpcija nepažeidžiama, kadangi prievartos priemonės siaurąja prasme (įtvirtintos tik BPK) kaip sankcijos taikomos už procesinį pažeidimą, o ne padarytą nusikalstamą veiką. Prievartos priemonę taikyti siekiant užtikrinti asmens pareigą netrukdyti procesui galima tik tuomet, jei pakanka duomenų konstatuoti, kad asmuo kėsinaisi padaryti procesinį teisės pažeidimą.

35 Петрухин, И. Л., p. 81–82.

36 *Nikolova v. Bulgaria*, no. 40896/98, § 61 (EŽTT), *Ilijkov v. Bulgaria*, no. 33977/96, § 99 (EŽTT); *Graulyš v. Lithuania*, no. 36743/97 (EŽTT), § 54 (EŽTT). European Court of Human Rights [interaktyvus], Council of Europe. [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.

37 *Jėčius v. Lithuania*, no. 34578/97 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe. [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.

38 Pl. žr.: Goda, G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. *Teisė*. 2002, 44: 42.

3.3. Prievartos priemonės, skirtos baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti ar apsaugoti

Teisės nustatytos tvarkos apsaugos priemonės – tai kompetentingų valstybės institucijų taikomos teisę atkuriančiosios sankcijos ar kitos prievartinės priemonės pažeistai baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti, užtikrinti vykdymą asmenims nustatytų pareigų, kurias įgyvendinti dėl vienu ar kitu priežasčių tapo sunkiau³⁹. Priemonių baudžiamojo proceso teisės normų nustatytai tvarkai apsaugoti esmė ta, kad baudžiamojo proceso dalyvis, atsisakęs įvykdyti vieną ar kitą procesinę pareigą, priverčiamas ją vykdyti. Priverstinis pareigų įvykdymas vertinamas ne kaip procesinė bausmė, o kaip priemonė, užtikrinanti normalią baudžiamojo proceso eigą⁴⁰.

Skirtumas tarp baudžiančių ir teisę saugančių priemonių tas, kad apsaugos priemonėmis siekiama įgyvendinti atsiradusį pirminį teisės santykį, taikant prievartinę pareigos įvykdymą siekiant atkurti teisės nustatytą tvarką, neuždedant asmeniui jokios bausmės. Bausmė atsiranda kaip antrinis teisinis santykis šalia to, kuris tapo neįgyvendintas dėl neigiamos įpareigoto asmens pozicijos. Pagrindinis apsaugos priemonių tikslas – ne pasmerkti ar bausti, o panaudojant prievartą prieš pareigų nevykdančią asmenį pašalinti kliūtis plėtotis normaliems teisės santykiams. Šioms prievartos priemonėms būdinga kompensacinė, o ne baudžiamoji funkcija⁴¹. Tai akivaizdu analizuojant prievartos priemonę – atvesdinimą (BPK 142 str.): panaudojant prievartą įgyvendinama asmens pareiga atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją arba teismą, neuždedant jokios papildomos pareigos. Taikant apsaugos priemones papildomi teisiniai santykiai neatsiranda. Šios priemonės įgyvendinamos remiantis pagrindiniu teisiniu santykiu⁴². Tuo tarpu bauda (BPK 163 str.), paskirta už neatvykimą, jau būtų baudžiamąją funkciją atliekanti prievartos priemonė.

Būtina aptarti baudžiamojo proceso teisės moksle egzistuojančią nuomonę, kad, be prievartos priemonių, susijusių su baudžiamojo proceso dalyvio priverstiniu pareigų įvykdymu, prievartos priemonėmis, atkuriančioms baudžiamojo proceso tvarką, priskiriamos prievartos priemonės, susijusios su:

1. Priverstiniu baudžiamojo proceso dalyvio subjektinės teisės įgyvendinimu, kai valstybė yra suinteresuota, kad asmens teisė būtų įgyvendinta prieš jo valią, t. y. priverstinai. Šiuo atveju subjektinė teisė netampa pareiga. Prievarta subjektinė teisė įgyvendinama tais atvejais, kai asmuo dėl amžiaus, psichinių trūkumų arba dėl kitų priežasčių negali tinkamai įgyvendinti savo teisių arba esant kitam visuomeniniu interesu grindžiamam pagrindui. Pavyzdžiui, privalomas gynėjo dalyvavimas (BPK 50, 51 str.). Visais atvejais įgyvendinamos prievartinę subjektinę teisę valstybinės institucijos įgyvendina visuomeninį interesą⁴³.

39 Петрухин, И. Л., p. 67.

40 *Ibid.*, p. 62.

41 *Ibid.*, p. 61.

42 *Ibid.*, p. 67.

43 *Ibid.*, p. 75.

2. Neteisėtų ir nepagrįstų procesinių sprendimų panaikinimu (BPK 62–65, 130, 217 ir kiti). Tai savita teisės nustatytos tvarkos apsaugos priemonė, kurią taikant užtikrinamas teisėtumas teisėsaugos institucijų veikloje, ir atliekama žmogaus teisių apsaugos funkcija. Šie veiksmai laikomi prievartiniais ta prasme, kad juos privaloma vykdyti⁴⁴.

3. Baudžiamojo proceso dalyvių nušalinimu (BPK 57-61 str.): 1) tyrėjo, prokuroro nušalinimas nuo tolesnio bylos tyrimo; 2) sekretoriaus, eksperto, specialisto, gynėjo, atstovo nušalinimas. Nušalinimas nuo pareigų – valstybinės prievartos rūšis, šiuo atveju turinti sudaryti sąlygas objektyviai atlikti ikiteisminį tyrimą. Pagal savo prigimtį nušalinimas nuo pareigų – tai teisės nustatytos tvarkos apsaugos priemonė. Tai įgyvendinimas teisės atkuriamosios sankcijos, kurios tikslas ne nubausti kaltą asmenį, o apsaugoti teisės nustatytą tvarką neatsižvelgiant į asmens, objektyviai pažeidusio įstatymą, kaltės formą⁴⁵.

Šie procesiniai veiksmai, autorių nuomone, nelaikytini baudžiamojo proceso prievartos priemonėmis, kadangi juose yra privalomumo, o ne prievartos elementas. Šie procesiniai veiksmai nelaikytini prievartos priemonėmis, kadangi asmens teisės ir laisvės, taikant šiuos procesinius veiksmus, nesuvaržomos, o pagal baudžiamojo proceso mokslo doktrinoje apibrėžtą prievartos priemonių sampratą, prievartos priemonėmis laikytinos žmogaus teisės ir laisvės varžančios prievartos priemonės. Taip pat baudžiamojo proceso įstatymas nėra skirtas baudžiamojo proceso subjektų – ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo teisėms ir laisvėms varžyti. Šie asmenys turi procesines pareigas, kurių vykdymas nesusijęs su jų teisių ir laisvių varžymu.

Todėl darytina išvada, kad baudžiamojo proceso tvarką apsaugančiomis priemonėmis laikytinos tik tos prievartos priemonės, kurios suvaržydamos asmens teisės ir laisvės siekia priversti asmenį įgyvendinti jam nustatytą procesinę pareigą.

Išvados

1. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių instituto tikslai yra: 1) užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, siekiant sulaukyti baudžiamojo proceso dalyvius nuo procesinių pažeidimų (BPK XI skyrius, 140, 142, 151, 157, 389 str.); 2) gauti (patikrinti) bylai reikšmingus duomenis (BPK 141, 143-148, 150, 154-156, 158-160 str.); 3) užkardyti naujų nusikalstamų veikų įvykdymą (BPK XI skyrius, 140, 157 str.). Atitinkamai yra skirtingas ir šių priemonių taikymo pagrindas.

2. Dėl procesinio pažeidimo taikytinos prievartos priemonės (visos kardomosios ir BPK 140, 142, 151, 157 straipsniuose nurodytos „kitos“ prievartos priemonės) atlieka sankcijos funkciją baudžiamajame procese užtikrinant baudžiamojo proceso dalyvių pareigų vykdymo privalomumą.

3. Hipotezė Baudžiamojo proceso kodekse procesinėms dalyvių pareigoms atsirasti yra asmens, baudžiamojo proceso dalyvio, statuso įgijimas. Dispozicija – prie-

44 Петрухин, И. Л., p. 75.

45 *Ibid.*, p. 78–80.

vartos priemonių taikymo mechanizme proceso dalyviui nustatytų pareigų pažeidimas (procesinis pažeidimas, kėsಿನimas padaryti procesinį pažeidimą). Prievartos priemonės, būdamos aktyviai negatyvios sankcijos, už veiksmus, nukreiptus į procesinių pareigų nevykdymą arba ketinimą jų nevykdyti, baudžiamojo proceso dalyviui nustato atsakomybę.

4. Prievartos priemonių taikymu kaip valstybės reakcija į procesinį pažeidimą siekiama: 1) nubausti asmenį už padarytą procesinį pažeidimą; 2) vykdyti procesinio pažeidimo prevenciją; 3) apsaugoti arba atkurti baudžiamojo proceso nustatytą tvarką. Atsižvelgiant į specifinius tikslus galima skirti tokias procesinių prievartos priemonių, kurių taikymo pagrindas yra procesinis pažeidimas (pasikėsಿನimas padaryti procesinį pažeidimą), rūšis: baudžiančiosios prievartos priemonės, prevencinės prievartos priemonės bei prievartos priemonės, skirtos baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti ar apsaugoti.

5. Baudžiamojo proceso kodekse nenustatyta proceso dalyvio pareiga susilaikyti nuo veiksmų, susijusių su trukdymu procesui, t. y. naikinant, paslepiant ar suklastojant daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti bei nagrinėti teisme, darant poveikį liudytojams, ekspertams, kitiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems arba nuteistiesiems, įspėjant, kad dėl to gali būti taikomos prievartos priemonės. Siekiant įgyvendinti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje nustatytą teisės aiškumo principą pareiga netrukdyti procesui asmeniui turi būti pasirašytinai išaiškinta įgijus procesinį statusą. Tik išaiškinus asmeniui, kokie neleistini veiksmai gali būti traktuojami kaip procesinis pažeidimas, galima taikyti prievartos priemones, varžančias asmens teises ir laisves.

Literatūra

- Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Baranowski v. Poland*, no. 28358/95, § 52, (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Давыдов, В. А. Заключение под стражу как мера пресечения: Автореф. дис. канд. юрид. наук. [Davydov, V. A. *Imprisonment as a restraint measure*]. Москва, 1978.
- Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, 32.
- Goda, G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. *Teisė*. 2002, 44.
- Grauslys v. Lithuania*, no. 36743/97 § 54 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Громов, Н. А.; Полуин, С. А. *Санкции в уголовно-процессуальном праве России*. [Gromov, N. A.; Polunin, S. A. *Sanctions in Russian law of criminal procedure*]. Москва: Городец, 1998.
- Ilijkov v. Bulgaria*, no. 33977/96, § 99 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.

- Иваненко, О. Ф. *Некоторые проблемы теории юридической ответственности*. [Ivanenko, O.F. *Certain problems of theory of legal responsibility*]. Вып. 9. Волгоград: Труды Высшей следственной школы МВД СССР, 1974.
- Ječius v. Lithuania*, no. 34578/97 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Kawka v. Poland*, no. 25874/94, § 49 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Kelzenas, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Корнуков, В. М. *Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве*. [Kornukov, V. M. *Measures of procedural coercion in criminal procedure*]. Саратов: Саратовский институт, 1978, p.
- Коврига, З. Ф. *Уголовно процессуальное принуждение*. [Kovriga, Z. F. *Criminal procedural coercion*]. Воронеж: Воронеж. ун-т, 1975.
- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr.37.
- Лейст, О. Э. *Санкции и ответственность по советскому праву*. [Leist, O.E. *Sanctions and responsibility under Soviet law*]. Москва: Моск. ун-т, 1981.
- Laumont v. France*, § 45, no. 43626/98 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Losis, E. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 76–81.
- Матузов, Н. И. *Личность. Право. Демократия*. [Matuzov, N.I. *Person. Law. Democracy*]. Саратов: Саратовский институт, 1972.
- Михайлов, В.А. *Меры пресечения в российском уголовном процессе*. [Mikhailov, V.A. *Restraining measures in Russian criminal procedure*]. Москва: Право и Закон, 1996.
- Nikolova v. Bulgaria*, no. 40896/98, § 61 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2007-08-24]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Panomariovas, A. Ikteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 26–38.
- Петрухин, И. Л. *Свобода личности и уголовно процессуальное принуждение*. [Petruhin, I. L. *Personal liberty and criminal procedural coercion*]. Москва: Наука, 1985.
- Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Самошенко, И. С.; Фарукшин, М. Х. *Ответственность по советскому законодательству*. [Samoshenko, I. S.; Farukshin, M. Ch. *Responsibility in Soviet law*]. Москва: Юрид. лит., 1971.
- Steel and others v. United Kingdom*, no. 67/1997/851/1058, § 54 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Sunday times v. United Kingdom*, no. 6538/74, § 49 (EŽTT). Iš European Court of Human Rights [interaktyvus]. Council of Europe [žiūrėta 2008-06-17]. <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC+database/>>.
- Švedas, G. *Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai byloje prieš Lietuvą (1997*

- 01 01–2001 01 01). Vilnius: VĮ „Teisinės informacijos centras“, 2001.
- Токарева, М. Е.; Буланова, Н. В.; Букова, Е. В. *Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам*. [Tokareva, M. E.; Bulanova, N. V.; Bukova, E. V. Measures of procedural coercion in the pre-trial proceedings in criminal cases]. Москва: Юрлитинформ, 2005.
- Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
- Ветрова, Г. Н. *Уголовно процессуальное ответственность: автореф. дис. канд. юрид. наук*. [Vetrova, G. N. *Criminal procedural liability*]. Москва, 1981.
- Витрук, Н. В. *Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе*. [Vitruk, N. V. *The basis of the theory of legal status of person in socialist society*]. Москва: Наука, 1979.
- Жогин, Н. В. *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. [Zhogin, N. *Theory of proof in Soviet criminal procedure*]. Изд. 2-е исправленное и дополненное, Москва: Юрид. лит., 1973.

THE FUNCTION OF MEASURES OF COERCION THAT ARE APPLIED ON THE BASIS OF BREACH OF CRIMINAL PROCEDURE

Rima Ažubalytė, Egidijus Losis
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article discusses the aims and functions of measures of coercion in criminal procedure. Considering the aims of measures of coercion, the authors divide them into measures taken in order to collect information (evidence) and measures taken in order to secure undisturbed criminal procedure. Having differentiated the two, the article does not deal with the measures of coercion taken in order to collect information (evidence).*

The authors conclude that the measures for securing undisturbed criminal procedure play the role of sanctions, which can be implemented only when there is a breach of criminal procedure.

The authors analyze the elements of the implementation mechanism of coercive measures (hypothesis, disposition, and sanction), their essence, and the basis for their implementation. The authors conclude that a breach of criminal procedure is the basis to implement measures of coercion that perform the role of sanction. Measures of coercion – sanctions are classified into three groups according to different reaction of the state to the breach of the criminal procedure: 1) measures of coercion which aim at punishing the person who breached the rules of criminal procedure; 2) measures of coercion which aim at prevention of the breach of the rules of criminal procedure; 3) measures of coercion which aim at securing (restoration) of the order of criminal procedure.

In the light of the performed research, the authors conclude that:

i. measures established in chapter IX and articles 140, 142, 151, 157, 389 of the Code of the Criminal Procedure of the Republic of Lithuania perform the function of sanctions that ensure that the participants of the procedure are treated according to the rules set in the Code of the Criminal Procedure of the Republic of Lithuania;

ii. the reaction of the state to the breach of criminal procedure by applying measures of coercion can be expressed in three different ways: a) punishing the person for the breach of the rules of criminal procedure; b) preventing the breach of criminal procedure; c) securing (restoring) the order of the breached criminal procedure.

Keywords: *criminal procedure, measures of coercion, sanction, breach of criminal procedure.*

Rima Ažubalytė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso diferenciacija, nepilnamečių baudžiamasis procesas, diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, asmens teisių apsauga baudžiamajame procese.

Rima Ažubalytė, Mykolas Romeris university, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure, associated professor. Research interests: criminal procedure, differentiation of criminal procedure, criminal process against juveniles, discretionary criminal procedure, protection of human rights in criminal procedure.

Egidijus Losis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso prievartos priemonės, baudžiamojo proceso pažeidimai, asmens teisių apsauga baudžiamajame procese.

Egidijus Losis, Mykolas Romeris university, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure, lecturer. Research interests: criminal procedure, measures of coercion in criminal procedure, breach of criminal procedure, protection of human rights in criminal procedure.

